

Tálas Péter

A Covid-19-világjárvány hatása a nemzetközi hatalmi rendre

A tanulmány elsőként azt tekinti át, hogy a különböző nemzetközi válságok – a történelmi tapasztalatok alapján – az elmúlt évszázadban milyen változásokat idéztek elő a nemzetközi hatalmi rendben. Ezt követően a szerző, annak érdekében, hogy a Covid-19-világjárvány nemzetközi hatalmi rendre gyakorolt hatásairól releváns megállapításokat tehessen, a jelenlegi nemzetközi hatalmi rend sajátosságait veszi számba, rámutatva arra, hogy számos, a Covid-19-járványnak tulajdonított változás már a válságot megelőzően megjelent, illetve bekövetkezett. A tanulmány végső konklúziója, hogy a nemzetközi válságok – köztük a jelenlegi is – általában nem idéznek elő sokszerű változásokat a nemzetközi hatalmi rendben, legfeljebb megerősítik vagy gyengítik, felgyorsítják vagy lelassítják azokat a már létező folyamatokat, amelyek a hatalmi rend változásához vezethetnek.

Bevezetés

Mint minden nagyobb világválság idején, a 2020 márciusa óta tartó koronavírus-világjárvány okozta válság kapcsán is nagy számban jelennek meg azok az írások vagy videóbejegyzések, amelyek arra keresik (bátrabb esetben: adják meg) a választ, hogy a Covid-19-világjárványnak milyen hatása lehet (lesz), miként változtathatja (változtatja) meg az éppen fennálló nemzetközi rendet, illetve a nemzetközi rendszert. Mivel jelenleg még nem látjuk a 11 hónapja tartó világjárvány végét, még kevésbé pedig különböző természetű hatásainak végleges méretét, a jelen írás nem csatlakozik a kérdésre ilyen vagy olyan határozottsággal válaszolók széles köréhez. Ehelyett – röviden bemutatva napjaink nemzetközi rendjének legfontosabb strukturális jellemzőit és természetét – arra igyekszik rámutatni, hogy a megfogalmazott válaszok egy részét miért érdemes fenntartásokkal kezelni.

Már bevezetőnkben jelezni kívánjuk a *nemzetközi rend* és a *nemzetközi rendszer* fogalma közötti különbséget. A jelen írás ugyanis – Henry Kissinger nyomán¹ – a nemzetközi rendet a nemzetközi politikai kapcsolatok különböző szintű (globális, regionális, szubregionális), hatalmi meghatározottságú, döntően még ma is államcentrikus struktúrájának tekinti.² A globalizáció korában és előrehaladtával ezt a nemzetközi hatalmi struktúrát nevezte el a szakirodalom világrendnek. Írásunk

¹ Henry Kissinger: *Világrend*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2017. 9–18.

² A nemzetközi rend olyan történelmi fogalmakkal, történelmi korszakokkal társítható, mint a vesztfáliai rendszer, a nagyhatalmi koncert, a hatalmi egyensúly, a bipolaritás és a többpólusú világrend.

további részében ezért a *világrend*, a *nemzetközi rend* és a *nemzetközi hatalmi rend* fogalmakat szinonimaként használjuk.

A *nemzetközi rendszert* ugyanakkor – Immanuel Wallerstein³ és a developmentalista iskola nyomán – írásunk egy elsősorban gazdasági és társadalmi meghatározottságú, az e területeken zajló kapcsolatok és interakciók következtében kialakuló többszintű, többdimenziójú és többszereplős komplex rendszernek tekintjük,⁴ amelynek komoly befolyása van ugyan a nemzetközi rendre (a világrendre) és annak szereplőire, de amely hosszabb távon anélkül is működőképes lehet, hogy intézményesült politikai-hatalmi struktúrává formálódna. Ez utóbbira a nemzetközi rendszernek csupán azok a szereplői törekszenek (ezek a *nem állami politikai szereplők*), akik valamilyen területen vagy dimenzióban közvetlenül kívánják befolyásolni a nemzetközi hatalmi rendet vagy azok képviselőit. Fontos látnunk azt is, hogy míg a hatalmi képességektől befolyásolt, illetve az ezek birtokosai által kialakított szabályokon, normákon, illetve globális és regionális intézményeken alapuló nemzetközi hatalmi rend *történelmi értelemben* viszonylagos és időleges, hiszen a nagyhatalmi érdekek és érdekegyeztetések eredője, addig a nemzetközi rendszer egy jóval tartósabb történelmi képződmény, annak ellenére is, hogy – különösen regionális és szubregionális szinten, illetve különböző dimenziókban (például gazdaság, ideológia, kultúra, információ stb.) – folyamatos változásban van és lehet anélkül, hogy megkérdőjelezné vagy megkérdőjelezhetné a nemzetközi hatalmi rend alapjait. Végül azt is jelezni kívánjuk, hogy írásunkban csupán a nemzetközi hatalmi renddel, a világrenddel foglalkozunk, és a nemzetközi rendszernek csupán azokkal a folyamataival, dimenzióival és szereplőivel, amelyek – ilyen vagy olyan formában – hatással lehetnek a nemzetközi hatalmi rendre.

A nemzetközi hatalmi rend és a világválságok

Bár bevezetőnkben azt írtuk, hogy a nemzetközi hatalmi rend történelmi értelemben viszonylagos és időleges, de a hangsúlyt a *történelmi értelemben* kifejezésre tettük. Ezzel a kiemeléssel azt kívánjuk jelezni, hogy bár a világrend változása jóval gyakoribb jelenség, mint a nemzetközi rendszeré, azonban semmiképp nem vethető össze a regionális hatalmi erőviszonyok, még kevésbé az államok belső hatalmi viszonyainak változási gyakoriságával, amelyek a szélesebb politizáló közvélemény számára

³ Immanuel Wallerstein: *World-system analysis: an introduction*. Durham (US-NC), Duke University Press, 2004. 98–99.

⁴ A nemzetközi rendszer leginkább olyan történelmi fogalmakkal ragadható meg, mint a gazdasági rendszerek (feudalizmus, kapitalizmus, szocializmus), civilizációk, a világvallások, a politikai ideológiák és ezek képviselői. A világrend és a nemzetközi rendszer közötti fogalmi különbségről magyarul lásd Farkas Ádám: *Világrend vagy amit akartok? Gondolatok a világrend alapkérdéseiről. Nemzet és Biztonság*, 8. (2015), 6. 120–135.

gyakran szolgálnak referenciaeseményekként a világrend (vélt vagy remélt) változásának megítélésekor és magyarázatakor. Jól jelzi ezt a „ritkaságot”, hogy a nemzetközi szakirodalom meghatározó része szerint a világrend az elmúlt 100 év során legfeljebb négy esetben változott meg strukturálisan: az első világháborút követően, létrehozva a *hatalmi egyensúly* új időszakát;⁵ a második világháború után, amit a *bipolaritás* jellemezett;⁶ a Szovjetunió megszűnését követően, amit a szakértők egy része az Egyesült Államok „*unipoláris pillanataként*” – hatalmi hegemoniájaként – értelmezett,⁷ illetve a kétezres évek elejétől, amióta az Egyesült Államok kihívóinak és ellenfeleinek (mindenekelőtt Kína és az Oroszországi Föderáció) szakértői,⁸ de több más szerző is *többpólusú világrendről* értekezik.⁹ Mindehhez azonban hozzá kell fűznünk, hogy a két világháború között, a Népszövetség által strukturálni kívánt új világrend kudarca után, mindenekelőtt regionális szinten változtak a hatalmi erőviszonyok – Ázsiában az első világháborút követően vált regionális nagyhatalommá Japán, Európában pedig az 1929–1933-as gazdasági világválság után erősödött meg Németország –, és a nemzetközi hatalmi rend, az akkoriban relevánsnak tekinthető világrend, továbbra is a 17. század közepén kialakított vesztfáliai elvek mentén szerveződött. Az említett feltörekvő regionális nagyhatalmak (Japán és Németország) éppen azért kerültek szembe a második világháborúban a nemzetközi hatalmi rend más főszereplőivel, mert agresszív terjeszkedésük és az általuk elképzelt és megvalósítani szándékolta világrend az állami szuverenitás elvét kérdőjelezte meg brutálisan, azt az elvet, amely közel 300 év óta szabályozta a nemzetközi hatalmi viszonyokat, s így történetileg a legelfogadottabbnak bizonyult. Olyannyira, hogy relevanciáját a második világháború után sem vesztette el, hiszen az azt követően létrehozott, illetve létrejövő nemzetközi hatalmi rendek is a vesztfáliai elvekre hivatkozva épültek ki, sőt – néhány később még előkerülő megszorítás mellett – döntően a jelenlegi világrend is ezeken nyugszik.¹⁰

⁵ Diószegi István: *Két világháború árnyékában. Nemzetközi kapcsolatok története 1919–1939*. Budapest, Gondolat, 1974.

⁶ Michael L. Dockrill – Michael F. Hopkins: *The cold war, 1945–1991*. London, Palgrave Macmillan, 2006.

⁷ Charles Krauthammer: The unipolar moment. *Foreign Affairs*, 70. (1990/1991), 1. 23–33; Joseph S. Nye, Jr.: *The paradox of American power: Why the world's only superpower can't go it alone*. New York, Oxford University Press, 2002; Stephen M. Walt: *Taming American power: The global response to U.S. Primacy*. New York, Norton, 2005; William C. Wohlforth: The stability of a unipolar world. *International Security*, 24. (1999), 1. 5–41.

⁸ Jenny Clegg: *China's global strategy: Toward a multipolar world*. London, Pluto Press, 2006; Leonid E. Grinin: Evolution of world order. In Leonid E. Grinin – Andrey V. Korotayev (szerk.): *Evolution and Big History: Dimensions, trends, and forecasts*. Volgograd, Uchitel, 2016. 75–95.

⁹ Samir Amin: *Beyond US hegemony: Assessing the prospects for a multipolar world*. Beirut, World Book Publishing, 2006; Dilip Hiro: *After empire: The birth of multipolar world*. New York, Nation Books, 2010; Chris J. Dolan: *Obama and the emergence of a multipolar world order: Redefining U.S. foreign policy*. Lanham (US-MD), Lexington Books, 2018.

¹⁰ Kissinger (2017): i. m. 14–15.

Miként azt alcíme is jelzi, írásunk e részének alapkérdése a nemzetközi hatalmi rend és a világválságok viszonya. Vagyis hogy ez utóbbiaknak milyen – mennyire közvetlen, mennyire intenzív és milyen mélységű – hatása van, illetve lehet a nemzetközi hatalmi rendre. Vagy konkrétabban és aktuálisabban megfogalmazva: *vajon egy (koronavírus-járvány okozta) világválság valóban megváltoztathatja-e a világrendet?* – miként állítják azt sokan az utóbbi hónapokban (illetve állították a korábbi válságok idején is), nem csupán a politikai kommunikáció vagy az újságírás, de sokan a szakértői körök képviselői közül is.¹¹

A történelmi tapasztalatok nem igazán erősítik meg a fenti feltevést. Az utóbbi 100 év korábban említett világrendjei közül kettő (hatalmi egyensúly, bipolaritás) világháborúk eredményeként jött létre, egyikük (*unipolar moment*) a kétpólusú nemzetközi rend egyik főszereplőjének évtizedeken át tartó belső eróziója és felbomlása eredményeként, míg az utolsó kezdetét (többpólusú világrend) – amelynek létezését többen vitatják¹² – a 2001. szeptember 11-i terrortámadáshoz kötik azok a szakértők, akik „9/11”-ben a nemzetközi hatalmi rend fordulópontját látják és látatják.¹³ Az Egyesült Államok ellen elkövetett 2001-es merénylet azonban nem a nemzetközi hatalmi erőviszonyokat változtatta meg, csupán a világnak az arról alkotott képét (mindenki számára láthatóvá vált, hogy vannak olyan nem állami biztonságpolitikai szereplők, akik képesek akár egy globális hatalom magatartását s ezáltal a nemzetközi politikát is befolyásolni), nem is beszélve arról, hogy a terrortámadás valójában nem okozott világválságot. Világméretű, globális hatású válságból egyébként volt pár az elmúlt 100 évben – a napjainkban sokat emlegetett 1918–1920-as spanyolnátha-járvány (A/H1N1 influenzavírus), az 1929–33 közötti nagy gazdasági világválság, az 1973-as olajválság, a 2007–2008-as pénzügyi válság –, de közvetlen és történelmi léptékkal mérve is akutnak tekinthető hatása valójában csupán egyetlen válságnak volt az éppen fennálló világrendre. Az 1929–1933-as nagy gazdasági világválságot követően került hatalomra ugyanis Adolf Hitler, s az általa vezetett Németország hat és fél év múlva kirobbantotta az első világháború után kialakított, rövid életű nemzetközi rendet elsöprő második világháborút. A másik oldalon ugyanakkor ehhez a válsághoz köthető Franklin D. Rooseveltnél *New Deal* politikája is, amelynek meghatározó szerepe volt az Egyesült Államok hatalmi képességeinek növekedésében.¹⁴ Érdeemes azonban ehhez hozzátenni, hogy a két világháború közötti európai hatalmi rendet már az azt megalapozó Párizs környéki békék aláírását követően is bírálta több korabeli politikus és katonai vezető

¹¹ John R. Allen et al.: How the world will look after the coronavirus pandemic. *Foreign Policy*, 2020. március 20.; Robert D. Blackwill – Thomas Wright: *The end of world order and American foreign policy*. New York, Council on Foreign Relations, 2020.

¹² Peter Harris: When will the unipolar world end. *National Interest*, 2019. május 27.

¹³ Steve Smith: The end of unipolar moment? September 11 and the future of world order. *International Relations*, 16. (2002), 2. 171–183.

¹⁴ Steve Fraser: The New Deal in the American political imagination. *Jakobin*, 2019. június 30.

(elsősorban a békék feltételeivel megalázott, a későbbiekben megerősödő vesztesek revans indulataitól tartva); elég talán Ferdinand Foch marsall 1919. júniusi elhíresült szavaira – „ez nem béke, ez fegyverszünet húsz évre”¹⁵ – emlékeztetni. Vagyis a hitleri Németország agresszív nemzetközi hatalmi törekvései korántsem voltak váratlanok tekinthetők, mivel azok az első világháborút követően kialakított európai rend megszületésénél felismert és jelzett problémákban gyökereztek.

Mindezzel nem azt akarjuk állítani, hogy a korábbi világválságok – akár az egészségügyiek is – ne lettek volna hatással az éppen kialakuló vagy fennálló világrendekre, ne formálták (*shape*) volna azokat, csupán arra kívánunk rámutatni, hogy ez a hatás általában nem érte el a strukturális változás (*change*) szintjét. Vagyis a két világháború közötti időszakban nem a spanyolnátha-világjárvány miatt jött(ek) létre a hatalmi egyensúly (regionális) nemzetközi rendje(i), hanem elsősorban Washington magatartása és a Népszövetség kudarca miatt. A spanyolnátha-világjárvány csupán olyan értelemben volt vagy lehetett fontos tényező, hogy megerősítette az Egyesült Államokat abban a szándékában, hogy befelé forduljon, szigorítsa a bevándorlási törvényét, és tartózkodjon a Népszövetséghez való csatlakozástól.¹⁶ Vagy ahogy Richard Haass általánosabban megfogalmazza: a válságok leggyakrabban felgyorsítják és elmélyítik a már létező tendenciákat, de nem változtatják meg radikálisan a történelem menetét.¹⁷ Ez utóbbit különösen azért nem, mert minden világválság először a nemzetközi rendszerben, annak folyamataiban és szereplői között okoz sokkot és esetleg változtatási igényt, és csak ezt követően válik érzékelhetővé és változásösztönzővé a nemzetközi hatalmi rendben, ha annak fenntartói nem tudják kezelni ezeket a fennálló viszonyok között.

Annak az egyik döntő okát, hogy a világrend többnyire csak lassan képes változni, elsősorban a nemzetközi rend fenntartását biztosító hatalmi képességek lassú változásában kell keresnünk. Ezek közül ugyanis a legfontosabb tényezők – így a demográfia tendenciái, a gazdasági fejlettség és teljesítmény, a katonai képességek, a diplomácia, illetve a modellérték – jellegük és eredendő tulajdonságaik miatt sem képesek rövid időn belüli gyors átalakulásra. Különösen nem a világrendet meghatározó nagyhatalmak esetében. Legalább ilyen fontos ok az is, hogy a regnáló világrendek mellett nem léteznek olyan kész és kellőképpen széles nemzetközi legitimitással rendelkező alternatív nemzetközi intézmények, szabályok és normák, amelyek keretei között gyorsan kiépíthető lehetne egy új nemzetközi hatalmi struktúra.¹⁸ Most nem

¹⁵ Williamson Murray: Versailles: the peace without chance. In Williamson Murray – Jim Lacey (szerk.): *The making of peace: Rulers, states, and the aftermath of war*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008. 209.

¹⁶ Mathew J. Burrows – Peter Engelke: *What world post-COVID-19? Three scenarios*. Washington, D. C., Atlantic Council, 2020.

¹⁷ Richard Haass: The pandemic will accelerate history rather than reshape it. Not every crisis is a turning point. *Foreign Affairs*, 2020. április 7.

¹⁸ Royal Institute of International Affairs: *Globalization and world order*. (Conference paper.) London, Chatham House, 2014.

is beszélve arról, hogy a globalizáció előrehaladtával és erősödésével párhuzamosan erősödött a világrendet fenntartó (és megkérdőjelező) szereplők közti kölcsön függőség is,¹⁹ hogy a gyors változásokat gátló tényezők közül csak a legfontosabbakat említsük.

A Covid-19 előtti világrendről

Ahhoz, hogy releváns véleményt mondhassunk azokról az előrejelzésekről, amelyek a koronavírus-világjárvány okozta válságban a jelenlegi világrend megváltozásának egyik fő tényezőjét vélük felfedezni, érdemes röviden összefoglalni, hogy milyen főbb jellegzetességei voltak a járványt megelőző nemzetközi hatalmi rendnek. Ez azért is indokolt, hogy viszonylag pontosan eldönthessük, melyek azok az új tényezők és tendenciák a világrenddel kapcsolatban, amelyek valóban a járvány okozta válsághoz köthetők, és melyek azok, amelyek már korábban is léteztek, így a Covid-19-válság csupán formálhatja, felerősítheti és elmélyítheti őket. Írásunk e részében ezért a koronavírus-világjárványt megelőző nemzetközi hatalmi rendszer sajátosságait vesszük számba, röviden és vázlatosan.

A nemzetközi szakirodalom már a Covid-19-járványt jócskán megelőzően úgy ítélte meg, hogy többszereplős lett a nemzetközi hatalmi rend, és egy többpólusú vagy egy új, amerikai–kínai bipoláris világrend felé halad.²⁰ Az is régóta közismert volt, hogy bár az Egyesült Államok még minden hatalmi dimenzióban első számú vagy meghatározó szereplő a világban, de hatalmi előnye és cselekvési szabadsága globális hegemonként fokozatosan csökken.²¹ Ezzel párhuzamosan megnőtt a mozgástere a regionális nagyhatalmaknak, amelyek közül a legerősebbek egyes hatalmi dimenziókban vetélytársként és kihívóként jelentkeztek az Egyesült Államokkal szemben, illetve amelyek közül néhány befolyási övezet kialakítására törekszik közvetlen vagy közeli környezetében.²² Ennek egyértelmű megnyilvánulásai voltak láthatók a 2008. augusztusi grúz–orosz háborúban, Kínának a Dél-kínai-tengeren zajló mesterséges szigetépítési projektjében, a Krím-félsziget 2014-es orosz annexiójában, illetve Oroszországnak a szíriai polgárháborúba való 2015-ös bekapcsolódásában.²³ Ez utóbbival összefüggésben érdemes

¹⁹ John G. Ikenberry: The next liberal order. *Foreign Affairs*, 99. (2020), 4.

²⁰ Aaron L. Friedberg: The future of U.S.–China Relations. *International Security*, 30. (2005), 2. 7–45; Christopher Layne: This time it's real: The end of unipolarity and the 'Pax Americana'. *International Studies Quarterly*, 56. (2012), 1. 203–213; Øystein Tunsjø: *The return of bipolarity in world politics: China, the United States, and geostructural realism*. New York, Columbia University Press, 2018.

²¹ Lásd erről: Fareed Zakaria: *The post-American world*. New York, Norton, 2008.

²² Bill Richardson: A new realism. A realistic and principled foreign policy. *Foreign Affairs*, 2008. január 1.

²³ Hannes Ebert – Daniel Flemen: Rethinking regional leadership in the global disorder. *Rising Powers Quarterly*, 3. (2018), 1. 7–23; Peragovics Tamás: Új status quo a Dél-kínai-tengeren? Kína mesterséges-sziget-építésének hatásai a régió biztonságára. *Nemzet és Biztonság*, 9. (2016), 3. 58–74;

jelezni azt is, hogy az amerikai hegemonia gyengülése az utóbbi években leglátványosabban éppen a Közel-Keleten mutatkozott meg, ahol az olyan regionális nagyhatalmak is, mint Irán vagy Törökország, meglehetősen sikeresen és hatékonyan kérdőjelezték meg a korábbi regionális hatalmi status quót saját környezetükben, többnyire az Egyesült Államokkal szövetséges helyi hatalmak rovására. A folyamat jól nyomon követhető Irakban, Szíriában és Jemenben egyaránt.

A nemzetközi hatalmi rendet azonban nem csupán az államok részéről érték komoly kihívások. Az elmúlt három évtizedben lezajló digitális forradalom (a számítástechnikai és információs eszközök/technológiák használatának tömeges elterjedése, az internet és a közösségi hálózatok megjelenése), a modern technológiájú fegyverek (például drónok) proliferációja korábban nem ismert mértékben növelte meg a nem állami szereplők politikai súlyát és befolyását. Ennek eredményeként napjainkban egyes szegmensekben és régiókban a nem állami politikai szereplők is képesek döntően befolyásolni a nemzetközi politikát, azok főszerelőit, és ezeken keresztül – ha közvetetten is, de – képesek hatást gyakorolni a nemzetközi rendre is. A nem állami politikai szereplők a hatalmi képességek szinte valamennyi dimenziójában megjelentek: a gazdaságban a multinacionális vállalatok, a katonai dimenzióban a különböző fegyveres és terroristacsoportok, valamint a katonai és biztonsági magánvállalatok, a nyilvános diplomácia területén a nem kormányzati szervezetek, a modellérték terén pedig a szélesebb közvéleményt is befolyásolni képes online orgánusok és közösségi hálózatok. Látnunk kell persze azt is, hogy a digitális forradalom eszközei és technológiái az államok hatalmi és uralmi képességeit is jelentősen növelték, amelyek ezt a képességnövekedést az ellenfelekkel szembeni fellépésre éppúgy felhasználhatják (például a hibrid hadviselés során),²⁴ mint a nem kívánatos nem állami politikai szereplők tevékenységének és befolyásának korlátozására vagy – belső stabilitásuk fenntartása érdekében – akár saját állampolgáraik befolyásolására, megfigyelésére és kontrollálására is (lásd például a kínai közösségi kreditrendszer vagy a mianmari hadsereg Facebook-használatát a rohingyákkal szemben).²⁵

A nem állami, illetve nem kormányzati politikai szereplők befolyásnövekedése – a már korábban említett szeptember 11-i terrortámadás mellett – számos további példával is illusztrálható. A tartós állami szövetségesekkel nem igazán

Richardson (2008): i. m.; Michael Mandelbaum: The new containment. Handling Russia, China, and Iran. *Foreign Affairs*, 2019. február 12.

²⁴ András Rácz: *Russia's hybrid war in Ukraine breaking the enemy's ability to resist*. (FIIA Report 43.) Helsinki, The Finnish Institute of International Affairs, 2015; Yuriy Danyk – Tamara Maliarchuk – Chad Briggs: Hybrid war: High-tech, information and cyber conflicts. *Connections QJ*, 16. (2017), 2. 5–24.

²⁵ Matthew Carney: Leave no dark corner. *ABC News*, 2018. szeptember 17.; ABC News [ABC News In-depth:] Exposing China's digital dystopian dictatorship (videó). *YouTube*, 2018. szeptember 18.; Paul Mozur: A genocide incited on Facebook, with posts from myanmar's military. *The New York Times*, 2018. október 15.

rendelkező Irán térségbeli megerősödésében például igen komoly szerepe volt a libanoni Hezbollahnak, a palesztin Hamásznak, az iraki Népi Mozgósítási Erőknek (PMF) és a jemeni húszik fegyveres szervezetének, akiket az Iráni Forradalmi Gárda és a 2020 januárjában likvidált Qászem Szolejmáni állított a teheráni külpolitika szolgálatába.²⁶ A szaúdi olajlétesítmények elleni 2019. szeptember 14-i támadás következményeként – amelyért a jemeni húszik vállalták a felelősséget – átmenetileg több mint a felére csökkent Szaúd-Arábia napi kőolaj-kitermelése, így a támadás hatásait a teljes világpiac megérezte.²⁷ A nem állami szereplők a gazdasági-pénzügyi képességek terén is óriási befolyásnövekedést értek el: 2017-ben a legnagyobb bevételű gazdasági entitások (vállalatok és államok) együttes listájának első 100 helyén 69 multinacionális vállalat és mindössze 31 állam, első 200 helyén pedig 157 vállalat és csupán 43 állam volt megtalálható.²⁸ A multinacionális vállalatoknak nemcsak a világgazdaságra és a kereskedelmi folyamatokra gyakorolt hatása erősödött meg, de társadalom-²⁹ és politikaformáló³⁰ szerepük is jelentősen felértékelődött. Különösen szembetűnő ez az online kapcsolattartást biztosító és a különböző közösségi tartalommegosztó hálózatokat fenntartó cégek esetében (Facebook, YouTube, Instagram, WeChat, Tumblr, TikTok, Weibo, VKontakte, WeChat, Google+, Reddit, Twitter, Pinterest, Snapchat, LinkedIn). Komoly véleményformáló befolyással, nemzetközi politikai lobbierővel bírnak a széles nemzetközi hálózattal rendelkező, különböző társadalmi kérdésekkel (például környezetvédelem, emberi jogok, humanitárius segélyezés stb.) foglalkozó nem kormányzati szervezetek is.

²⁶ Ablaka Gergely et al.: Az amerikai–iráni viszony legújabb kiéleződésére adott nemzetközi válaszok. *SVKK Elemzések*, 2020/1. (2020. január 15.); Brian Katz: Axis rising: Iran's evolving regional strategy & non-state partnerships in the Middle East. *CSIS*, 2018. október 11.; Robin Wright: Iran entrenches its „axis of resistance” across the Middle East. *The New Yorker*, 2019. szeptember 20.; Vincent Durac: The role of non-state actors in Arab countries after the Arab uprisings. In *IEMed Mediterranean Yearbook*. Barcelona, IEMed, 2015. 37–41; Vincent Durac: Yemen's Houthis – and why they're not simply a proxy of Iran. *The Conversation*, 2019. szeptember 19.; Wietse van den Berge: Analyzing Middle Eastern armed non-state actors' foreign policy. *Global Security Studies*, 7. (2016), 3. 13–31.

²⁷ Etl Alex – Pénzváltó Nikolett: A közel-keleti drónproliferáció eszkalációs kockázata. *SVKK Elemzések*, 2019/21. (2019. október 3.)

²⁸ Global Justice Now: *69 of the richest 100 entities on the planet are corporations, not governments, figures show* (2018. október 17.).

²⁹ Igen jól és érzékletesen szemléltetik a problémát az olyan dokumentumfilmek, mint a *The great back* (The Others, Netflix, 2019) vagy a *The social dilemma* (Exposure Labs, Argent Pictures, The Space Program, Netflix, 2020).

³⁰ Fontos jelezni, hogy a multinacionális vállalatok olyan nemzeti identitással és érdekekkel rendelkező entitások, amelyek politikai-hatalmi befolyásukat két irányban igyekeznek érvényesíteni: egyrészt saját anyaországuk külpolitikájának befolyásolására, másrészt származási országaikon kívüli államokkal szemben, származási országaik kormányzatának erőteljes támogatásával. Ez utóbbi esetben a hatalmi politika eszközeiként lépnek fel. Lásd erről: John Mikler: Global companies as actors in global policy and governance. In John Mikler (szerk.): *The handbook of global companies*. Hoboken (US-NJ), Wiley-Blackwell, 2013. 7–16.

A közvéleményt befolyásoló nemzetközi szereplők politikai jelentőségének növekedésére napjainkban már a kormányzatok is komoly kihívásként tekintenek. Jól tükrözi ezt a 2020 áprilisában elfogadott új magyar Nemzeti Biztonsági Stratégia is, amely így fogalmaz: „Az állami és nem állami szereplők által szponzorált politikai, gazdasági és társadalmi folyamatok befolyásolására irányuló stratégiák száma, változatossága és határfoka növekszik. A befolyásolás egyik eszköze lehet a nemzetközi közvélemény szervezett és módszeres Magyarország ellen hangolása. Az információs műveletek hatékonyságát növeli, hogy az álhírek, dezinformációk terjedését a közösségi média rendkívül gyorsra teszi.”³¹ Joggal állíthatjuk tehát, hogy az elmúlt években a nemzetközi rend nemcsak horizontálisan (az államok szintjén) lett töredezettebb, de vertikálisan (a nem állami szereplők dimenziójában) is tagoltabbá vált. Az állami és nem állami szereplők növekvő súlya pedig bonyolultabbá tette a hatalmi konfliktusokat és megoldásukat is, mind regionális, mind globális szinten is.

Mindezek következtében a korábbi világrendből és hatalmi erőviszonyokból eredő nemzetközi szabály- és intézményrendszer több ponton is megkérdőjeleződött, ami – méretük és helyzetük függvényében – eltérően hatott és hat a nemzetközi hatalmi rend különböző szereplőire. A világ élvonalába tartozó, az érdekérvényesítés széles eszköztárával rendelkező, a konfliktuszónáktól távolabb eső államokat általában kevésbé, a fejlődésben lemaradó, korlátozott érdekérvényesítési képességgel rendelkező, a konfliktuszónák közelében fekvő országokat általában erőteljesebben érintették és érintik a nemzetközi hatalmi struktúra töredezettségéből eredő változások.

A nemzetközi szakirodalomban már a Covid-19-járványt megelőzően is igen erőteljesen és széleskörűen jelent meg azoknak a szakértőknek az álláspontja, akik szerint egy *poszthegeemoniális* nemzetközi hatalmi rend van kialakulóban, mivel az eddigi hegemon (az Egyesült Államok) főszerepe egy vagy több hatalmi szektorban és területen is megkérdőjeleződött az elmúlt évek során.³² Bár arról vita van a szakértők között, hogy mikor kezdődött a poszthegeemoniális időszak (a különböző területeken különböző időpontokban), illetve hosszabb távon merre tart (a többpólusosság vagy egy új bipolaritás felé), de magát a folyamatot kevesen vitatják. A számunkra most legfontosabb kérdés azonban az, hogy az Egyesült Államok mennyire elszenvedője, illetve mennyiben formálója ennek a folyamatnak, vagyis a világrend változásának. Poszthegeemoniális helyzet ugyanis akkor alakul ki,

³¹ 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról.

³² Az amerikai hegemoniáról, annak gyengüléséről és az azt követő nemzetközi rendről lásd William Pfaff: The question of hegemony. *Foreign Affairs*, 80. (2001), 1. 221–232; Fred Halliday: International relations in a post-hegemonic age. *International Affairs*, 85. (2009), 1. 37–51; Robert O. Keohane: Hegemony and after. *Foreign Affairs*, 2012. július 1.; Fareed Zakaria: The self-destruction of American power. *Foreign Affairs*, 2019. június 11.; Alexander Cooley – Daniel H. Nexon: How hegemony ends. *Foreign Affairs*, 2020. június 9.

amikor a hegemon *már nem tudja* vagy *már nem akarja* fenntartani az általa dominált nemzetközi hatalmi struktúrát, vagyis ellenérdekelt lesz annak fenntartásában, mert az már ellenfeleit és kihívóit jobban segíti, mint őt magát, miközben a struktúra működtetésének „költsége” – gyengülő hegemonként is – számos területen döntően még mindig rá hárul. Vagyis amit hangsúlyozni kívánunk ezzel az az, hogy a hegemon korántsem csupán elszenvedője a nemzetközi hatalmi rend struktúraváltozásának (ahogy azt számos megfigyelő véli vagy reméli), hanem maga is aktív alakítója (akár irányítója is) lehet a változásnak, ráadásul továbbra is a világrend egyik legfontosabb szereplőjeként, még ha relatíve gyengülő hatalmi képességek birtokában is. Most nem is beszélve persze arról, hogy a nemzetközi hatalmi rend megváltozása nem csupán a hegemon számára jár és járhat negatív következményekkel, de a hatalmi status quót védők, illetve megkérdőjelező egyéb, kisebb szereplők számára is, különösen a nemzetközi hatalmi rend alrendszerében, ahol először jelentkeznek az erőviszony-változás következményei.

Számos szakértő az Egyesült Államok hegemoniájának gyengülését látja például abban, hogy Washington már a 2000-es évek elejétől, de igazán látványosan 2017 óta eltávolodott a multilateralizmustól, a multilaterális nemzetközi intézményektől és megállapodásoktól, illetve több olyan kétoldalú egyezménytől is, amely a közvélekedés szerint az elmúlt években a nemzetközi biztonság és stabilitás fontos pillérének számított.³³ S valóban, Donald Trump elnök adminisztrációja felmondta az 1987-es INF-szerződést, az iráni atomprogram felfüggesztéséről szóló 2015-ös Átfogó közös cselekvési tervet (JCPOA), a 2015-ös párizsi klímaegyezményt, a 2016-ban megkötni tervezett Transz-csendes-óceáni Partnerséget (TPP), újratárgyalta az 1994-es NAFTA-egyezményt, a 2012-es Dél-Korea–Egyesült Államok kereskedelmi egyezményt (KORUS), elhagyta az ENSZ Emberi Jogi Tanácsát, felmondta teljes jogú tagságát az UNESCO-ban, kilátásba helyezte a WTO elhagyását, illetve bejelentette kilépési szándékát a WHO-ból is. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a washingtoni adminisztráció valamennyi említett esetben a status quót megkérdőjelező szerepben lépett fel, vagyis magatartását döntően az a helyzet magyarázza, amikor a hegemon *nem akarja* fenntartani a korábbi hatalmi struktúrát, illetve annak intézményeit. Az emiatt jelentkező veszteségek és nyereségek szempontjából itt csupán három lépéshez teszünk megjegyzést a felsoroltak közül.

Az egyik az INF-szerződés felmondása, amelyet a Trump-adminisztráció eredetileg az orosz INF-magatartással (szerződésszegéssel) indokolt.³⁴ A szakértők

³³ David M. Malone – Yuen Foong Khong: *Unilateralism and U.S. foreign policy: International perspectives*. In David M. Malone – Yuen Foong Khong (szerk.): *Unilateralism and U.S. foreign policy: International perspectives*. Boulder (US-CO), Lynne Rienner, 2003. 1–17; Sandis Šraders: *Strengths and weaknesses in American foreign policy: Options for reversal*. *Latvian Institute of International Affairs*, 2014. február 13.; Chen Jimin: *Trump's unilateralism endangers international stability*. *China US Focus*, 2018. április 13.; Elisabeth Winter: *Trump's trade war: US geoeconomics from multi- to unilateralism*. *E-International Relations*, 2018. augusztus 31.

³⁴ Péczeli Anna: *Az INF-szerződés haláltusája*. *SVKK Elemzések*, 2019/3. (2019. február 5.)

szerint azonban a felmondás valódi oka az volt, hogy a közepes hatótávolságú (500 és 5500 kilométer közötti) rakéták gyártását tiltó INF-szerződés egyszerűen akadályozta az Egyesült Államok ilyen típusú rakétapotenciáljának kialakítását Ázsiában, amelynek kiépítésétől Donald Trump és az amerikai vezetés azt várja, hogy rákényszeríti majd a közepes hatótávolságú rakétapotenciálját az utóbbi években jelentősen megnövelő Kínát egy új INF-szerződés megkötésére.³⁵ A lépés valódi vesztese tehát a kínai vezetés, amelynek a továbbiakban az amerikai közepes hatótávolságú rakéták megjelenésével is számolnia kell a közvetlen környezetében, továbbá a történetben szerepet sem kapó Európa, ahol az amerikai lépés következtében (és Oroszország miatt) növekedett a rakétafenyegetettség. Vagyis Washingtonnak csupán azt kellett elkönyvelnie veszteségként, hogy tovább fokozódott az európai–amerikai kapcsolatok eróziója.

Másik példánk az iráni atomprogram felszámolását célzó JCPOA-egyezmény Washington általi felmondása, amely ezúttal nem annyira indokoltsága vagy indokolatlansága miatt fontos, hanem elsősorban azért, mert jól példázza a hatalmi struktúra egyes multilaterális elemeinek működőképtelenségét olyan esetben, ha ehhez a gyengülő globális hegemon nem járul hozzá. Kevés az olyan nemzetközi megállapodás, amelyet annyian és annyi oldalról kívántak megmenteni, mint a 2015-ös Átfogó közös cselekvési tervet, amelynek aláírásánál ott láthattuk az Egyesült Államok, Kína, Oroszország, az Európai Unió, Nagy-Britannia, Franciaország és Németország képviselőit. S jóllehet valamennyi említett ország és az EU vezetése is megpróbálta meggyőzni Trump elnököt a szerződés fenntartásának előnyeiről és szükségességéről, illetve lebeszélni a szankciók bevezetéséről, sőt az Európai Unió és nagyhatalmai arra is kísérletet tettek, hogy alternatív fizetési rendszert alakítsanak ki a felmondást követően visszaállított amerikai szankciók megkerülésére, valamennyi, a JCPOA megmentésére irányuló kísérlet gyakorlatilag megbukott. A szerződés felmondásának kritikussai csupán arra számíthattak, hogy Donald Trump elveszíti a 2020-as novemberi elnökválasztást, s az új elnök – Joe Biden – talán hajlandó lesz visszalépni az egyezménybe, Irán türelme pedig nem fog el addig.³⁶

Nem véletlen persze a JCPOA-t egykor aláíró nagyhatalmak ragaszkodása a megállapodással létrejött status quo-hoz. Egy nukleáris képességekkel rendelkező Irán ugyanis alapvetően forgatná fel a közel-keleti erőviszonyokat, és – számos térségbeli nagyhatalmat az iráni példa követésére ösztönözve – egy új nukleáris fegyverkezési versenyt generálhatna egy olyan térségben, ahol az eskaláció veszélyével és a régió túlterjedő következményekkel (terrorizmussal, tömeges migrációval) fenyegető fegyveres konfliktusok nélkül is szinte mindennaposak. Biztosak lehetünk

³⁵ Shahriar Pasandideh: The end of the „INF Treaty” and the US-China military balance. *The Non-proliferation Review*, 26. (2019), 3–4. 267–287; Péczeli (2019): i. m. 6.

³⁶ Ellie Geranmayeh – Elisa Catalano Ewers: Europe can preserve the Iran nuclear deal until November. *Foreign Policy*, 2020. augusztus 18.

abban is, hogy a Közel-Kelettel szomszédos térségek (Európa, Oroszország) mellett az itteni energiahordozók távolabbi importőrei (Kína, India, Dél-Korea, Japán) sem lelkesednének azért, ha egy (vagy több) atomhatalom jelenne meg a világ egyik legnagyobb olaj- és földgáz-tartalékjának, illetve legfontosabb szállítási útvonalának (Hormuzi-szoros) közvetlen közelében. Vagyis a JCPOA amerikai felmondása potenciálisan annak az Oroszországnak és Kínának is komoly kihívást jelent, amely országok más szempontból és más területen felettébb kíváncsún tartják az Egyesült Államok befolyásának meggyengülését/meggyengítését a térségben.

Végül harmadik példánk – hogy közelebb kerülünk a koronavírus-járványhoz – Donald Trumpnak ahhoz a bejelentéséhez kapcsolódik, amely szerint az Egyesült Államok kilép az Egészségügyi Világszervezetből, mert az amerikai kormányzat megítélése szerint a WHO rosszul kezelte a Covid-19-világjárványt, nyilatkozatai a járvány veszélyességéről ellentmondóak voltak, illetve részrehajlónak mutatkozott Kína iránt, ahonnan a járvány kiindult. Függetlenül attól, hogy így volt-e vagy sem, a szakértők között világszerte, de különösen az Egyesült Államokban igen éles bírálatot és felháborodást váltott ki az elnök bejelentése. Nemcsak azért, mert Donald Trump a koronavírus-világjárvány kellős közepén hozta meg ezt a döntését, hanem legfőképpen amiatt, mert a döntés kritikusa szerint a világ egészségügyi információáramlásából, a WHO-n keresztül évtizedek alatt kialakított kutatási és együttműködési kapcsolatrendszerből a kilépés következtében kimaradó Egyesült Államok elszigeteli magát. Továbbá nem csupán a világ egészségügyében betöltött eddigi vezető szerepét veszítheti el, de belátható időn belül akár azt a képességét is, hogy az amerikai nemzetbiztonsági érdekeknek megfelelően formálja a világ egészségügyének menetrendjét és fejlődési irányait. Még az Egyesült Államok sincs ugyanis olyan helyzetben – állítják –, hogy egy alternatív globális egészségügyi hálózatot hozzon létre.³⁷ Nem véletlen, hogy Joe Biden egyik első intézkedéseként visszaléptette országát a szervezetbe.

Említett példáink több jelenséget is jól illusztrálnak a poszthegeemoniális világrenddel, illetve a nemzetközi hatalmi rend változásával kapcsolatban. Egyrészt azt, hogy az Egyesült Államok is igen komoly veszteségeket tud okozni kihívóinak, nem is beszélve a nemzetközi rend egyéb (gyengébb) szereplőiről, ha ő maga is a status quót megkérdőjelező szerepben lép fel. Másrészt arra, hogy a hegemon – még gyengülő pozícióban is – a hatalmi képességek sokkal szélesebb palettáját használhatja fel érdekeinek érvényesítésére, mint kihívói és vetélytársai, sőt bizonyos területek, illetve kérdések kapcsán az Egyesült Államok „visszavonulása” az azt egyébként más szempontból kíváncsún tartó nagyhatalmak számára is komoly kihívást jelent(het), ha ők maguk sem egyénileg, sem összefogva nem tudják felülgyni vagy kezelni azt. Végül arra is, hogy a status quót megkérdőjelező

³⁷ Amy Maxmen: What a U.S. exit from the WHO means for COVID-19 and global health. *Scientific American*, 2020. május 29.

magatartás még a legnagyobb érdekérvényesítési képességgel rendelkezők esetében sem jár feltétlenül nyereséggel.

Mindez nem jelenti azt, hogy az utóbbi két évtizedben status quót megkérdőjelező kihívói miatt az Egyesült Államok ne szenvedett volna el jelentős veszteségeket a hatalmi képességek vagy befolyás terén. Az elmúlt 20 év alatt Kína vált a világ kereskedelmi nagyhatalmává,³⁸ részesedése a világ GDP-jéből vásárlóerő-paritáson számolva megelőzte az Egyesült Államokét,³⁹ sőt az egyik legtekintélyesebb londoni gazdasági-üzleti elemzőcég, a Centre for Economics and Business Research (CEBR), de más szakértők előrejelzése szerint is, a két ország már a 2030-as évek elején helyet cserélhet a legnagyobb gazdaságok globális ranglistájának első két helyén.⁴⁰ 2015 óta az orosz–iráni–török hármis látványosan kiszorította Washingtont a szíriai rendezésből is.⁴¹

Számos szakértő a poszthegeemoniális világrendet a nemzetközi kapcsolatok *új realista korszaka* felé való elmozdulásként írja le.⁴² Olyan időszakként, amikor a hatalmi rend főszereplői saját befolyási övezetek kialakításával igyekeznek megváltoztatni a hagyományos hatalmi struktúrát, amikor a hatalmi érdekérvényesítés egyéni és bilaterális megoldásai háttérbe szorítják a kompromisszumokra kényszerítő multilateralizmust, amikor a nemzetközi érdekérvényesítésben fontosabbá válnak a hatalmi képesség kényszerítő elemei (*hard power*), háttérbe szorítva a vonzás hatalmát (*soft power*). Vagyis a konfliktusok megoldásában a diplomácia helyett a katonai erő alkalmazása, a gazdasági hatalom esetében a támogatások helyett a szankciók, kereskedelmi háborúk, a diplomáciai együttműködés terén a kompromisszumkeresés helyett a vétó és az azzal való fenyegetés vagy az intézmények megkerülése válik egyre gyakoribbá a korábbi időszakhoz képest. Amikor a nemzetközi rend egyes globális és regionális szereplői egyre többször jelennek meg abszolút hasznot maximalizáló (tranzakcionalista) és egyre kevesebbszer relatív hasznot maximalizáló (együttműködő) szereplőként. Elsősorban azért, mert míg az utóbbiak (vagyis a szabályokhoz ragaszkodó status quo védők) gyakran tűnnek vesztesnek, az előbbieket (a szabályokat relativizáló status quo megkérdőjelezőket) gyakran tekinti győztesnek a nemzetközi közvélemény a változások és az érdekérvényesítés adott pillanatában, akkor is, ha tényleges hatalmi képességeik korántsem predesztinálnák erre őket. A kérdés persze az, hogy az átmenet

³⁸ Iman Ghosh: How China overtook the U.S. as the world's major trading partner. *Visual Capitalism*, 2020. január 22.

³⁹ World Bank. Elérhető: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.PP.KD?locations=EU-US-CN>.

⁴⁰ MTI: Hamarabb előzi meg Kína az USA-t, mint gondolnánk. *Növekedés.hu*, 2019. december 26.; Hajdu Miklós: Most van az a pillanat, amikor Kína elkezdheti megszorongatni az Egyesült Államokat. *G7.hu*, 2020. augusztus 26.

⁴¹ Ben Hubbard et al.: In Syria, Russia is pleased to fill an American void. *The New York Times*, 2019. október 17.

⁴² Richardson (2008): i. m.

időszakában győztesnek vagy vesztesnek tűnő szereplők akkor is megtartják-e majd e pozícióikat, ha az új realizmus érdekérvényesítési rendszerének elfogadottsága, az ehhez való alkalmazkodás általánossá válik.

Vegyünk egy egyszerű, valószínűleg mindenki által jól ismert példát a status quót védő és az azt megkérdőjelező nemzetközi szereplők lehetséges magatartására vonatkozóan: az Európai Unióét, s röviden vizsgáljuk meg azt, hogy az EU-n belüli törés- és álláspontok – így a *centrum* versus *periféria*,⁴³ *strukturális mélyítők* versus *bővítők*,⁴⁴ *föderalisták* versus *szuverenisták*,⁴⁵ évek óta tartó vitái vagy az Unió belső működési normái és szabályrendszere kapcsán zajló politikai csörték – milyen hatással lehetnek az Uniónak a poszthegemonikus nemzetközi hatalmi rendben betöltött pozíciójára, ha az új realista világrend érdekérvényesítési rendszere teret kap, és általánossá válik. Ami itt és most leginkább érdekel bennünket, az alapvetően az, hogy az Európai Unió akar-e és képes lehet-e az új világrend egyik sikeres pólusképző szereplője lenni, illetve mi van akkor, ha esetleg nem akar, de előbb vagy utóbb rákényszerül arra, hogy ilyen szerepben jelenjen meg. Ez utóbbi említése azért kulcsfontosságú, hogy megértsük, a pólusképző szerep az új realizmus időszakában nem egyszerűen választás kérdése, hanem sokkal inkább egy, a hatalmi erőviszonyok változásából eredő egzisztenciális alkalmazkodási kényszer, amelyben döntő szerepe van a nemzetközi hatalmi rendet (és benne az Európai Uniót) kívülről befolyásoló tényezőknek. Így az Európai Unió esetében az Egyesült Államoknak (transzatlanti kapcsolat, biztonság), Oroszországnak (energiaellátás, közös szomszédság), Kínának (kereskedelem, gazdaság), Törökországnak (migráció, balkáni és közel-keleti befolyás) és a felemelkedő afrikai államoknak is (migráció), hogy csupán azokat a legfontosabb hatalmakat (és kérdéseket) említsük, amelyeknek

⁴³ Írásunkban az egyszerűség és könnyebb érthetőség érdekében az Európai Unió centrum-országainak a közös uniós költségvetés úgynevezett *befizető*, perifériaországainak pedig úgynevezett *kedvezményezett* uniós tagállamait tekintjük (jelezve azt, hogy mindkét esetben akadhatnak vitatott kivételek).

⁴⁴ A strukturális mélyítők versus bővítők esetében a *strukturális mélyítők* csoportjához azokat az országokat és politikai irányzatokat soroljuk, amelyek bár nem zárkoznak el az Unió bővítésétől, de az integráció gazdasági mélyítését tekintik elsődleges prioritásnak. Az úgynevezett *bővítők* csoportjába viszont azok az országok és politikai irányzatok tartoznak, amelyek ugyan nem zárkoznak el az integráció gazdasági jellegű mélyítésétől, de – ilyen vagy olyan okok miatt – az Unió további tagokkal való bővítését a strukturális mélyítéssel egyenrangú fontosságú célként kezelik.

⁴⁵ A *föderalisták* versus *szuverenisták* felosztás esetében a *föderalisták* közé azokat az uniós tagállamokat és politika csoportosulásokat soroljuk, amelyek az integráció gazdasági és politikai mélyítését (vagyis a tagállamok politikai szuverenitásának további megosztását) is szükségesnek tartják annak érdekében, hogy az Európai Unió államtípusú szereplőként léphessen fel. A *szuverenisták* közé viszont azokat, amelyek a nemzetállamok fokozottabb együttműködésében, és nem szuverenitásuk további megosztásában (vagyis nem az integráció mélyítésében) látják az Európai Unió erősödésének zálogát, így nem csupán a további szuverenitásmegosztástól zárkoznak el, de az Unióval eddig megosztott szuverenitásalelemek egy részének nemzetállamokhoz való visszazáraztatását is szükségesnek tartják.

a legutóbbi európai biztonsági stratégia szerint a jövőben is meghatározó szerepe lesz az Unió biztonságában.⁴⁶

Amennyiben hatékony és sikeres pólusképző hatalmaknak azokat tekintjük, amelyek a hatalmi képességek valamennyi dimenziójában az élen járnak, és ezeket a képességeket integráltan tudják alkalmazni és kivetíteni a környezetükben, akkor régóta erősen megkérdőjelezhető, hogy pólusképző képességgel és potenciállal rendelkező szereplőnek tekinthetjük-e az Európai Uniót. Mert bár kétségtelen, hogy a gazdaság és a (gazdasági-kereskedelmi) diplomácia terén, illetve a modellérték szempontjából ma még talán rendelkezik az ehhez szükséges potenciállal, de demográfiai adottságai perspektivikusan egyértelműen kedvezőtlenek (lakosságának elöregedése és csökkenése várható), a katonai és a külpolitika hatalom területén pedig – ezek integráltságának hiánya, illetve a tagállamok egy részének ettől való merev elzárkózása miatt – már régóta messze elmarad vetélytársai képességétől és lehetőségétől (még a hatalmi dimenziók egyéb területein gyengébbekétől is). Márpedig hatalmi képességeinek megerősítése és kompromisszumok révén kialakított integrálása nélkül az Unió nemhogy pozícióinak megvédésére nem lesz képes, de esélye sem nyílik arra, hogy megvédhető pozíciókra tegyen szert az új nemzetközi rendben. Nem nehéz belátni, hogy egy ilyen forgatókönyv esetén például a nemzetek Európája koncepcióját preferáló uniós tagállamok igen könnyen egy, az új világrendben periferizálódó Európai Unió periferiáján találhatnák magukat, különösen akkor, ha az Unió meghatározó nagyhatalmai – eltérő ambícióik vagy más okok miatt – a hatalmi képességek integrálása mellett döntve többsebességessé alakítanák át az európai integrációt.

Fontos azonban látnunk, hogy az említett problémákat, illetve az ezekből fakadó kihívásokat nem a Covid-19-járvány, még csak nem is a 2015-ös migrációs válság tette láthatóvá. Már az Európai Bizottság „Global Europe 2050” című 2012-es előrejelzésének „Mozdulatlanság az európai integrációban – nem történik semmi” („*Standstill in European Integration – nobody cares*”) című szcenáriója felhívta ugyanis a figyelmet arra, hogy „Európa nem léphet fel összetartó erőként a globális szinten mindaddig, amíg belső megosztottsága és nézeteltérései ugyanolyan élesek maradnak, mint az elmúlt három évtizedben, annak ellenére sem, hogy a kontinens előrelépett a gazdasági és politikai egyesülés felé”.⁴⁷ 2020-ból visszatekintve egyértelműen elmondhatjuk, hogy a helyzet e tekintetben az elmúlt nyolc év során nem változott, sőt valószínűleg akkor sem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy egyenesen romlott.

⁴⁶ Európai Külügyi Szolgálat: Közös jövőkép. közös fellépés: Erősebb Európa. Globális stratégia az Európai Unió kül- és biztonságpolitikájára vonatkozóan (2016).

⁴⁷ European Commission: *Global Europe 2050*. Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2012. 76.

A járvány utáni világrendről

Írásunk eddigi részeiben arra kívántuk felhívni a figyelmet, hogy a nemzetközi hatalmi rend az azt meghatározó főszereplők hatalmi képességeinek változásaival párhuzamosan formálódik ugyan, de strukturális értelemben csak különleges helyzetekben – eddigi tapasztalataink szerint többnyire világháborúk esetén – alakul át viszonylag gyorsan. Amikor a Covid-19-járvány világrendre gyakorolt hatásait vizsgáljuk, olyan kérdésekre kellene pontos választ adnunk, hogy a járvány előidézte válságnak milyen hatása lesz az egyes főszereplők hatalmi képességeire, a nemzetközi rendszer különböző – a hatalmi képességeket befolyásoló – folyamataira, továbbá, hogy a hatalmi vetélkedés meghatározó szereplői tudják-e majd kezelni, illetve miként kezelik ezeket a hatásokat. E kérdésekre ma még senki nem tud megalapozott és pontos választ adni, tekintettel arra, hogy még nem látjuk a hosszú hónapok óta tartó világjárvány végét, még kevésbé pedig különböző természetű hatásainak végleges méretét. Nem is beszélve arról, hogy a legtöbb főszereplő esetében ma még csupán körvonalait látjuk annak is, hogy milyen eszközökkel és módszerekkel tervezik kezelni a járvány első hulláma által előidézett válságjelenségeket és -hatásokat.

Mindezzel nem megkerülni kívánjuk az írásunk címében jelzett kérdést, csupán azt érzékeltetjük, hogy kevés adat áll a rendelkezésünkre a megalapozott válaszhoz. Van persze pár olyan, már a válság mostani szakaszában is látható jelenség, amellyel kapcsolatban olyan kérdéseket fogalmazhatunk meg, amelyek (későbbi) megválaszolása elvezethet az alapkérdésre adható válaszhoz. Írásunk befejező részben ezek közül fogalmazunk meg néhányat.

Bizonyosnak tűnik például, hogy a koronavírus-világjárvány a mortalitás és demográfiai hatások szempontjából jelentősen különbözik majd a sokszor hivatkozott 1918–1920-as spanyolnátha-járványtól. Míg ugyanis ez utóbbinak a korabeli népesség 2,1%-a, vagyis mintegy 50 millió ember esett áldozatul, a jelenlegi járványnak – a szakértők szerint – arányaiban akkor is lényegesen kevesebb áldozata lenne, ha egészségügyi szempontból a Covid-19-járvány úgynevezett „legrosszabb forgatókönyve” következne be (írásunk leadásakor 2 431 661 halottja volt a járványnak, a világ jelenlegi lakosságszáma mellett pedig a 2,1% 150 millió halottat jelentene). Mivel a koronavírus-megbetegedés eddig csak igen kevés csecsemő, gyermek és fiatalok esetében járt halállal, a Covid-19 a demográfiai hatások szempontjából is jelentősen különbözik a spanyolnátha-járványtól, amelynek két leveszélyeztetettebb korosztálya az időskorúak és csecsemőkorúak voltak.⁴⁸

⁴⁸ Robert J. Barro – José F. Ursúa – Joanna Weng: The Coronavirus and the great influenza pandemic: Lessons from the “Spanish Flu” for the coronavirus’s potential effects on mortality and economic activity. *NBER Working Paper*, 26866. (2020. április); Mari Webel – Megan Culler Freeman: Compare the flu pandemic of 1918 and COVID-19 with caution – the past is not a prediction.

Az is világosan látszik, hogy a Covid-19-világjárványnak nem az egészségügyi, hanem a gazdasági hatásai lesznek a legbrutálisabbak és a legtartósabbak. E tekintetben számos szakértő sokkal inkább összehasonlíthatónak tekinti a Covid-19-járványt a spanyolnátha-járvánnyal, jóllehet azt valamennyien jelzik, hogy az 1918–1920-as járvány gazdasági hatásait nehéz elkülöníteni az első világháború gazdasági következményeitől.⁴⁹ Mások a 2008–2009-es pénzügyi-gazdasági válság hatásaival vetik össze a jelenlegi válság lehetséges következményeit, megállapítva, hogy akár annál jóval mélyebb és hosszabb recesszióba is taszíthatja a világot.⁵⁰ Itt azonban ismét a Covid-19-járvány gazdasági hatása végleges mértékének és mélységének bizonytalanságába ütközünk, miként arra – meglepő módon – a Nemzetközi Valutaalap szokásos *World Economic Outlook* 2020 áprilisi előrejelzése is hangsúlyosan felhívja a figyelmet.⁵¹ Pedig a világ gazdaság recessziójának jellege és hosszúsága rendkívül eltérő következményekkel járhat a különböző gazdasági kondíciókkal és tartalékokkal rendelkező államok esetében. Mert lehet például, hogy a pekingi vezetés Kínában jól és gyorsan kezeli a Covid-19 gazdasági hatásait – mint azt sokan állítják –, de amennyiben a válság hatására a világ más régióiban és államokban tartósan csökken a kereslet, akkor annak a külkereskedelemre épülő kínai gazdaságra nézve is igen komoly és súlyos következményei lesznek, miként arra egyébként maguk a kínai közgazdászok is rámutatnak.⁵² Vagyis paradox módon a világ gazdaság válságból való gyors kilábalása a nemzetközi rend valamennyi főszereplőjének közös érdeke, függetlenül attól, hogy a hatalmi képességekért és az erőviszonyok megváltoztatásáért folyó nemzetközi küzdelemben a status quót védő vagy azt megkérdőjelező szereplőként lépnek-e fel.

Nyitott kérdés az is, hogy a válság tartósan milyen hatással lesz a globális és regionális ellátási láncokra. Ezek már a Covid-19-járvány előtt is komoly változásokon mentek keresztül, elsősorban az Ipar 4.0⁵³ folyamatának – különösképpen pedig az alacsony képzettséget igénylő emberi munka robotokkal való helyettesítésének – a multinacionális vállalatok értéktermelésére gyakorolt hatása miatt. A szóban forgó vállalatok ugyanis gyártási tevékenységüket egyre inkább a végső felhasználókhoz közelebbi földrajzi térségekbe helyezhették át, ami csökkentette

The Conversation, 2020. június 4.; Baranyai Eszter: Miért összemérhető a Covid-19 gazdasági hagyatéka a spanyolnátháéval? *Ecomania*, 2020. május 14.

⁴⁹ Barro–Ursúa–Weng (2020): i. m.; Baranyai (2020) i. m.

⁵⁰ Marc-Olivier Strauss-Kahn: Can we compare the COVID-19 and 2008 crises? *Atlantic Council*, 2020. május 5.; Michael J. Boskin: How does the COVID recession compare? *World Economic Forum*, 2020. augusztus 28.

⁵¹ IMF: *World Economic Outlook. The Great Lockdown*. Washington, D. C., IMF, 2020. vii.

⁵² Song Guoyou: Can China be the world's engine in post COVID-19 recovery? *Global Times*, 2020. július 16.

⁵³ Az Ipar 4.0 kifejezés a negyedik ipari forradalomra utal, amelynek során egyre szorosabban összefonódik az információs technológia és az automatizálás, és ennek következtében megváltoznak a gyártási módszerek.

a nagy méretű külföldre telepített gyártóprojektek számát, több kisebb és modernebb beruházási projektre bontva őket.⁵⁴ Fontos kérdés tehát az is, hogy multinacionális vállalatok és anyaországi kormányaik miként ítélik meg ellátási rendszereik perspektivikus kitettségét a koronavírus-járványt követő időszakra vonatkozóan: visszavonnak-e, s milyen ütemben további gyártási, logisztikai, raktározási kapacitásokat, s ha igen, hova. Ez ugyanis jelentősen befolyásolhatja az egyes országok gazdasági helyzetét, függően attól, hogy a kivonást elszenvedők vagy a kapacitásokat befogadók körébe tartoznak-e. A másik oldalon a válság várhatóan komoly ösztönzést ad majd az Ipar 4.0 folyamat kiszélesítésének, ami kedvező helyzetbe hozhatja a technológiai innovációban élenjáró, a képzett munkaerővel és megfelelő infrastruktúrával, illetve jelentős számú kis- és középvállalkozással rendelkező országokat.⁵⁵

A világgazdasági válságnak számos közvetlen és közvetett, rövid, közép- és hosszú távú hatása lesz és lehet az egyes államok haderejére és a katonai szövetségek tevékenységére is.⁵⁶ A recesszió mértékének függvényében a forráscsökkentés hatása meghatározó lehet a haderők működésére, ambícióira, képességfejlesztésére és modernizációjára egyaránt, ahogyan azt a 2008-as pénzügyi-gazdasági válság nyomán is láthattuk.⁵⁷ A válságnak a haderők modernizációjára gyakorolt hosszú távú hatása a világrend és a globális hatalmi erőviszonyok szempontjából különösen az Egyesült Államok, Kína, Oroszország és az európai nagyhatalmak esetében lehet kulcsfontosságú, a nemzetközi hatalmi rend regionális alrendszerében azonban jóval több azon ország száma, akikre nézve szintén komoly következménnyel járhat.

Nyitott kérdés az is, hogy milyen hosszú távú hatása lesz a Covid-19-válságnak a nemzetközi kapcsolatokra, a nemzetközi szervezetek és intézmények működésére, általában a multilateralizmusra, különösképpen pedig – mint azt jeleztük – az Európai Unióra, illetve az egyéb regionális integrációkra. Főleg annak tükrében, hogy míg a járványra adott reakciók elsősorban nemzetállamiak voltak, a járvány által okozott gazdasági válság felszámolása során igen sok ország külső (pénzügyi) segítségre szorulhat. Bár számos elemző a Covid-19-járványt követően világszerte a nemzetállamok, vagyis a vesztfáliai elvek megerősödését várja, a gazdasági válság elmélyülése és elhúzódása felülírhatja a jelenleg érzékelhető tendenciát. E tekintetben valószínűleg komoly nemzetközi relevanciája lesz/lehet

⁵⁴ Goreczky Péter: Felgyorsuló változások: a koronavírus-járvány hatása az ellátási láncok fejlődésére és az FDI-áramlásokra. *KKI Elemzések*, E-2020/49. (2020). 4–6.

⁵⁵ Czirják Ráchel – Klemensits Péter: GeoDebates: A negyedik ipari forradalom hatása a fejlődő világra. *PAGEO Geopolitika Kutatóintézet*, 2018. március 12.

⁵⁶ Csiki Varga Tamás: A koronavírus-járvány potenciális hatásai a haderőkre. *SVKK Nézőpontok*, 2020/3. (2020. április 15.). Lásd Csiki Varga Tamás tanulmányát ebben a kötetben.

⁵⁷ Csiki Tamás: A gazdasági válság hatása a Magyarországgal szövetséges államok védelmi reformjaira és stratégiai tervezésére. *Nemzet és Biztonság*, 7. (2014), 2. 77–100.

az európai integrációt erősíteni célzó közös uniós válságkezelési csomag sikerének vagy kudarcának.

Végül megválaszolatlan kérdés az is, hogy koronavírus-járvány, illetve az általa okozott válság kezelése milyen tartós hatással lesz a világrendet meghatározó nagyhatalmak modellértékére. Vajon az Egyesült Államok fokozódó belső feszültségei, a Trump-adminisztráció járványkommunikációs és járványkezelési ballépései milyen mértékben erodálják tovább az Amerika-képet Washington szövetségesei és általában a világ szemében? Vajon tartós marad-e, erősödik vagy gyengül a világban Pekingnek a „maszkdiplomáciával” megtámogatott „sikeress járványkezelő Kína” képe? Bár az amerikai PEW Research Center 2020. szeptember 15-én közzétett ezirányú felmérése, illetve European Council on Foreign Relations november végi december elejei közvélemény-kutatása meglehetősen lehangoló az Egyesült Államok szempontjától – a legtöbb ország szerint rosszul kezelte a válságot, szövetségesei körében pedig rekordalacsonyra zuhant, illetve tartósan csökkent a népszerűsége⁵⁸ –, azt azért érdemes jelezni, hogy a poszthegeemoniális nemzetközi hatalmi rendben elsősorban a status quót megkérdőjelező, vezető szerepre és nagyobb befolyásra törő nagyhatalmaknak van nagyobb szükségük modellértékük erősítésre, és kevésbé a vezető szerepet több hatalmi dimenzióban még mindig birtokló, bár globális hatalmi zenitjét kétségtelenül már túljutott hegémónnak.

⁵⁸ Richard Wike – Janell Fetterolf – Mara Mordecai: U.S. image plummets internationally as most say country has handled coronavirus badly. *Pew Research Center*, 2020. szeptember 15.; Ivan Krastev – Mark Leonard: The Crisis of American Power: How Europeans See Biden's America. *ECFR Policy Brief*, 2021. január 19. 1–27.

Felhasznált irodalom

- 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról. Online: http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=219153.382110
- ABC News [ABC News In-depth:] Exposing China's digital dystopian dictatorship (videó). *YouTube*, 2018. szeptember 18. Online: https://www.youtube.com/watch?v=eViswN602_k
- Ablaka Gergely – Deák András György – Csiki Varga Tamás – Egeresi Zoltán – Etl Alex – Háda Béla – Jójárt Krisztián – Kemény János – Péczeli Anna – Pénzváltó Nikolett – Rác András – Tálas Péter: Az amerikai–iráni viszony legújabb kiéleződésére adott nemzetközi válaszok. *SVKK Elemzések*, 2020/1. (2020. január 15.) Online: <https://bit.ly/31gE6P0>
- Allen, John R. – Nicholas Burns – Laurie Garrett – Richard N. Haass – G. John Ikenberry – Kishore Mahbubani – Shivshankar Menon – Robin Niblett – Joseph S. Nye Jr. – Shannon K. O'Neil – Kori Schake – Stephen M. Walt: How the world will look after the coronavirus pandemic. *Foreign Policy*, 2020. március 20. Online: <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coronavirus-pandemic>
- Amin, Samir: *Beyond US hegemony: Assessing the prospects for a multipolar world*. Beirut, World Book, 2006.
- Baranyai Eszter: Miért összemérhető a Covid-19 gazdasági hagyatéka a spanyolnátháéval? *Ecomania*, 2020. május 14. Online: <https://bit.ly/3rITXkO>
- Barro, Robert J. – José F. Ursúa – Joanna Weng: The Coronavirus and the great influenza pandemic: Lessons from the “Spanish Flu” for the coronavirus's potential effects on mortality and economic activity. *NBER Working Paper*, 26866. (2020. április.) Online: <https://doi.org/10.3386/w26866>
- Berge, Wietse van den: Analyzing Middle Eastern armed non-state actors' foreign policy. *Global Security Studies*, 7. (2016), 3. 13–31. Online: <https://bit.ly/3d4vlyS>
- Blackwill, Robert D. – Thomas Wright: *The end of world order and American foreign policy*. New York, Council on Foreign Relations, 2020. Online: https://cdn.cfr.org/sites/default/files/report_pdf/the-end-of-world-order-and-american-foreign-policy-csr.pdf
- Boskin, Michael J.: How does the COVID recession compare? *World Economic Forum*, 2020. augusztus 28. Online: <https://www.weforum.org/agenda/2020/08/how-does-the-covid-recession-compare>
- Burrows, Mathew J. – Peter Engelke: *What world post-COVID-19? Three scenarios*. Washington, D. C., Atlantic Council, 2020. Online: <https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2020/07/What-World-Post-COVID-19.pdf>
- Carney, Matthew: Leave no dark corner. *ABC News*, 2018. szeptember 17. Online: <https://www.abc.net.au/news/2018-09-18/china-social-credit-a-model-citizen-in-a-digital-dictatorship/10200278?nw=0>
- Clegg, Jenny: *China's global strategy: Toward a multipolar world*. London, Pluto Press, 2006.
- Cooley, Alexander – Daniel H. Nexon: How hegemony ends. *Foreign Affairs*, 2020. június 9. Online: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-06-09/how-hegemony-ends>
- Czirják Ráchel – Klemensits Péter: GeoDebates: A negyedik ipari forradalom hatása a fejlődő világra. *PAGEO Geopolitika Kutatóintézet*, 2018. március 12. Online: <http://www.geopolitika.hu/hu/2018/03/12/geo-debates-a-negyedik-ipari-forradalom-hatasa-a-fejlodo-vilagra>
- Csiki Tamás: A gazdasági válság hatása a Magyarországgal szövetséges államok védelmi reformjaira és stratégiai tervezésére. *Nemzet és Biztonság*, 7. (2014), 2. 77–100. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb/article/view/4168>
- Csiki Varga Tamás: A koronavírus-járvány potenciális hatásai a haderőkre. *SVKK Nézőpontok*, 2020/3. (2020. április 15.) Online: <https://bit.ly/3xNQRQe>
- Danyk, Yuriy – Tamara Maliarchuk – Chad Briggs: Hybrid war: High-tech, information and cyber conflicts. *Connections QJ*, 16. (2017), 2. 5–24. Online: <https://doi.org/10.11610/Connections.16.2.01>
- Díószegi István: *Két világháború árnyékában. Nemzetközi kapcsolatok története 1919–1939*. Budapest, Gondolat, 1974.

- Dockrill, Michael L. – Michael F. Hopkins: *The cold war, 1945–1991*. London, Palgrave Macmillan, 2006.
- Dolan, Chris J.: *Obama and the emergence of a multipolar world order: Redefining U.S. foreign policy*. Lanham (US-MD), Lexington Books, 2018.
- Durac, Vincent: The role of non-state actors in Arab countries after the Arab uprisings. In *IEMed Mediterranean Yearbook*. Barcelona, IEMed, 2015. 37–41. Online: <https://bit.ly/3qdIysH>
- Durac, Vincent: Yemen's Houthis – and why they're not simply a proxy of Iran. *The Conversation*, 2019. szeptember 19. Online: <https://theconversation.com/yemens-houthis-and-why-theyre-not-simply-a-proxy-of-iran-123708>
- Ebert, Hannes – Daniel Flemes: Rethinking regional leadership in the global disorder. *Rising Powers Quarterly*, 3. (2018), 1. 7–23. Online: <https://risingpowersproject.com/quarterly/rethinking-regional-leadership-in-the-global-disorder>
- Etl Alex – Pénzváltó Nikolett: A közel-keleti drónprolifерáció eszkalációs kockázata. *SVKK Elemzések*, 2019/21. (2019. október 3.) Online: <https://bit.ly/3qetyuF>
- European Commission: *Global Europe 2050*. Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2012. Online: https://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/policy_reviews/global-europe-2050-report_en.pdf
- Európai Külügyi Szolgálat: *Közös jövőkép. közös fellépés: Erősebb Európa. Globális stratégia az Európai Unió kül- és biztonságpolitikájára vonatkozóan* (2016). Online: http://www.eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_hu_.pdf
- Farkas Ádám: Világrend vagy amit akartok? Gondolatok a világrend alapkérdéseiről. *Nemzet és Biztonság*, 8. (2015), 6. 120–135. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb/article/view/4019>
- Fraser, Steve: The New Deal in the American political imagination. *Jakobin*, 2019. június 30. Online: <https://www.jacobinmag.com/2019/06/new-deal-great-depression>
- Friedberg, Aaron L.: The future of U.S.–China Relations. *International Security*, 30. (2005), 2. 7–45. Online: <https://doi.org/10.1162/016228805775124589>
- Geranmayeh, Ellie – Elisa Catalano Ewers: Europe can preserve the Iran nuclear deal until November. *Foreign Policy*, 2020. augusztus 18. Online: <https://foreignpolicy.com/2020/08/18/snap-back-sanctions-trump-rouhani-europe-eu-can-preserve-the-iran-nuclear-deal-until-november>
- Ghosh, Iman: How China overtook the U.S. as the world's major trading partner. *Visual Capitalism*, 2020. január 22. Online: <https://www.visualcapitalist.com/china-u-s-worlds-trading-partner>
- Global Justice Now: *69 of the richest 100 entities on the planet are corporations, not governments, figures show* (2018. október 17.). Online: <https://www.globaljustice.org.uk/news/2018/oct/17/69-richest-100-entities-planet-are-corporations-not-governments-figures-show>
- Goreczky Péter: Felgyorsuló változások: a koronavírus-járvány hatása az ellátási láncok fejlődésére és az FDI-áramlásokra. *KKI Elemzések*, E-2020/49. (2020). 4–6. Online: https://kki.hu/wp-content/uploads/2020/05/49_KKI-elemzes_FDI_Goreczky_20200513.pdf
- Grinin, Leonid E.: Evolution of world order. In Leonid E. Grinin – Korotayev, Andrey V. (szerk.): *Evolution and Big History: Dimensions, trends, and forecasts*. Volgograd, Uchitel, 2016. 75–95. Online: <https://hal-hprints.archives-ouvertes.fr/hprints-01794264/document>
- Guoyou, Song: Can China be the world's engine in post COVID-19 recovery? *Global Times*, 2020. július 16. Online: <https://www.globaltimes.cn/content/1194792.shtml>
- Haass, Richard (2020): The pandemic will accelerate history rather than reshape it. Not every crisis is a turning point. *Foreign Affairs*, 2020. április 7. Online: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-04-07/pandemic-will-accelerate-history-rather-reshape-it>
- Hajdu Miklós: Most van az a pillanat, amikor Kína elkezdheti megszorogatni az Egyesült Államokat. *G7.hu*, 2020. augusztus 26. Online: <https://g7.hu/vilag/20200826/most-van-az-a-pillanat-amikor-kina-elkezdheti-megszorogatni-az-egyesult-allamokat>
- Halliday, Fred: International relations in a post-hegemonic age. *International Affairs*, 85. (2009), 1. 37–51. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2009.00779.x>

- Harris, Peter: When will the unipolar world end. *National Interest*, 2019. május 27. Online: <https://nationalinterest.org/feature/when-will-unipolar-world-end-59202>
- Hiro, Dilip : *After empire: The birth of multipolar world*. New York, Nation Books, 2010.
- Hubbard, Ben – Anton Troianovski – Carlotta Gall – Patrick Kingsley: In Syria, Russia is pleased to fill an American void. *The New York Times*, 2019. október 17. Online: <https://www.nytimes.com/2019/10/15/world/middleeast/kurds-syria-turkey.html>
- Ikenberry, John: The next liberal order. *Foreign Affairs*, 99. (2020), 4. Online: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-06-09/next-liberal-order>
- IMF: *World Economic Outlook. The Great Lockdown*. Washington, D. C., IMF, 2020. Online: <https://www.imf.org/~/-/media/Files/Publications/WEO/2020/April/English/text.ashx?la=en>
- Jimin, Chen: Trump's unilateralism endangers international stability. *China US Focus*, 2018. április 13. Online: <https://www.chinausfocus.com/foreign-policy/trumps-unilateralism-endangers-international-stability>
- Katz, Brian: Axis rising. Iran's evolving regional strategy & non-state partnerships in the Middle East. *CSIS*, 2018. október 11. Online: <https://www.csis.org/analysis/axis-rising-irans-evolving-regional-strategy-and-non-state-partnerships-middle-east>
- Keohane, Robert O.: Hegemony and after. *Foreign Affairs*, 2012. július 1. Online: <https://www.foreignaffairs.com/reviews/review-essay/2012-07-01/hegemony-and-after>
- Kissinger, Henry (2017): *Világrend*. Budapest, Antall József Tudásközpont.
- Krastev, Ivan – Leonard, Mark: The Crisis of American Power: How Europeans See Biden's America. *ECFR Policy Brief*, 2021. január 19. Online: <https://ecfr.eu/wp-content/uploads/The-crisis-of-American-power-How-Europeans-see-Bidens-America.pdf>
- Krauthammer, Charles: The unipolar moment. *Foreign Affairs*, 70. (1990/1991), 1. 23–33. Online: <https://doi.org/10.2307/20044692>
- Layne, Christopher: This time it's real: The end of unipolarity and the 'Pax Americana'. *International Studies Quarterly*, 56. (2012), 1. 203–213. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2478.2011.00704.x>
- Malone, David M. – Yuen Foong Khong: Unilateralism and U.S. foreign policy: International perspectives. In David M. Malone – Yuen Foong Khong (szerk.): *Unilateralism and U.S. foreign policy: International perspectives*. Boulder (US-CO), Lynne Rienner, 2003. 1–17.
- Mandelbaum, Michael: The new containment. Handling Russia, China, and Iran. *Foreign Affairs*, 2019. február 12. Online: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2019-02-12/new-containment>
- Maxmen, Amy: What a U.S. exit from the WHO means for COVID-19 and global health. *Scientific American*, 2020. május 29. Online: <https://doi.org/10.1038/d41586-020-01586-0>
- Mikler, John: Global companies as actors in global policy and governance. In John Mikler (szerk.): *The handbook of global companies*. Hoboken (US-NJ), Wiley-Blackwell, 2013. Online: <https://doi.org/10.1002/9781118326152.ch1>
- Mozur, Paul: A genocide incited on Facebook, with posts from myanmar's military. *The New York Times*, 2018. október 15. Online: <https://www.nytimes.com/2018/10/15/technology/myanmar-facebook-genocide.html?action=click&module=Top%20Stories&pgtype=Homepage>
- MTI: Hamarabb előzi meg Kína az USA-t, mint gondolnánk. *Növekedés.hu*, 2019. december 26. Online: <https://novekedes.hu/hirek/hamarabb-eloz-meg-kina-az-usa-t-mint-gondolnank>
- Murray, Williamson: Versailles: the peace without chance. In Williamson Murray – Jim Lacey (szerk.): *The making of peace: Rulers, states, and the aftermath of war*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139174534.009>
- Nye, Joseph S., Jr.: *The paradox of American power: Why the world's only superpower can't go it alone*. New York, Oxford University Press, 2002.
- Pasandideh, Shahriar: The end of the „INF Treaty” and the US-China military balance. *The Nonproliferation Review*, 26. (2019), 3–4. 267–287. Online: <https://doi.org/10.1080/10736700.2019.1646466>

- Péczei Anna: Az INF-szerződés haláltusája. *SVKK Elemzések*, 2019/3. (2019. február 5.) Online: <https://bit.ly/2NfUDiH>
- Peragovics Tamás: Új status quo a Dél-kínai-tengeren? Kína mesterségessziget-építésének hatásai a régió biztonságára. *Nemzet és Biztonság*, 9. (2016), 3. 58–74. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb/article/view/3903>
- Pfaff, William: The question of hegemony. *Foreign Affairs*, 80. (2001), 1. 221–232. Online: <https://doi.org/10.2307/20050055>
- Rácz, András: *Russia's hybrid war in Ukraine breaking the enemy's ability to resist*. (FIIA Report 43.) Helsinki, The Finnish Institute of International Affairs, 2015. Online: <https://stratcomcoe.org/download/file/fid/1968>
- Richardson, Bill: A new realism. A realistic and principled foreign policy. *Foreign Affairs*, 2008. január 1. Online: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2008-01-01/new-realism>
- Royal Institute of International Affairs: *Globalization and world order*. (Conference paper.) London, Chatham House, 2014. Online: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/field/field_document/20140521LondonConference1.pdf
- Smith, Steve: The end of unipolar moment? September 11 and the future of world order. *International Relations*, 16. (2002), 2. 171–183. Online: <https://doi.org/10.1177/0047117802016002001>
- Šrāders, Sandis: Strengths and weaknesses in American foreign policy: Options for reversal. *Latvian Institute of International Affairs*, 2014. február 13. Online: <https://liia.lv/en/opinions/strengths-and-weaknesses-in-american-foreign-policy-options-for-reversal-351>
- Strauss-Kahn, Marc-Olivier: Can we compare the COVID-19 and 2008 crises? *Atlantic Council*, 2020. május 5. Online: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/can-we-compare-the-covid-19-and-2008-crises>
- Tunsjø, Øystein: *The return of bipolarity in world politics: China, the United States, and geostructural realism*. New York, Columbia University Press, 2018. Online: <https://doi.org/10.7312/tuns17654>
- Wallerstein, Immanuel: *World-system analysis: an introduction*. Durham (US-NC), Duke University Press, 2004.
- Walt, Stephen M.: *Taming American power: The global response to U.S. Primacy*. New York, Norton, 2005.
- Webel, Mari – Megan Culler Freeman: Compare the flu pandemic of 1918 and COVID-19 with caution – the past is not a prediction. *The Conversation*, 2020. június 4. Online: <https://theconversation.com/compare-the-flu-pandemic-of-1918-and-covid-19-with-caution-the-past-is-not-a-prediction-138895>
- Wike, Richard – Janell Fetterolf – Mara Mordecai: *U.S. image plummets internationally as most say country has handled coronavirus badly*. *Pew Research Center*, 2020. szeptember 15. Online: <https://www.pewresearch.org/global/2020/09/15/us-image-plummets-internationally-as-most-say-country-has-handled-coronavirus-badly/>
- Winter, Elisabeth: Trump's trade war: US geoeconomics from multi- to unilateralism. *E-International Relations*, 2018. augusztus 31. Online: <https://www.e-ir.info/pdf/75494>
- Wohlforth, William C.: The stability of a unipolar world. *International Security*, 24. (1999), 1. 5–41. Online: <https://doi.org/10.1162/016228899560031>
- World Bank. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.PP.KD?locations=EU-US-CN>
- Wright, Robin: Iran entrenches its “axis of resistance” across the Middle East. *The New Yorker*, 2019. szeptember 20. Online: <https://www.newyorker.com/news/our-columnists/iran-entrenches-its-axis-of-resistance-across-the-middle-east>
- Zakaria, Fareed: *The post-American world*. New York, Norton, 2008.
- Zakaria, Fareed: The self-destruction of American power. *Foreign Affairs*, 2019. június 11. Online: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2019-06-11/self-destruction-american-power>